

LBRIS

We know
books

POLIS

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Volum X, Nr. 3 (37), Serie nouă, iunie-august 2022

SUMAR

EDITORIAL	5
Istoria ca reper Dan MIHALACHE	5
FASCISM ȘI FASCISME	11
Fascismul mussolinian – un totalitarism <i>sui generis</i> Mihai MILCA	11
Modernitatea imposibilă a fascismului Silvio SUPPA	27
Naționalism și eșec – statele naționale după Tratatul de la Paris Ian BROWNE	43
Este putinismul un nou fascism? Radu CARP	53
Mișcarea Legionară, între istorie și percepții actuale. Amestec de fascism și atitudini populiste Bogdan TEODORESCU & Dan SULTĂNESCU	65
Labor Politics and Syndicalism in Interwar Romania: the Drives to the Right and to the Left Victor RIZESCU	81
Interpretarea fascismului la Antonio Gramsci și Palmiro Togliatti Mihaela CIOBANU & Guido LIGUORI	105
Nonviolența lui Aldo Capitini în timpul fascismului din Italia Gabriella FALCICCHIO	119
Imagine și putere: impactul arhitecturii fasciste în Tirana Alda KUSHI	129
Bulgaria interbelică în umbra celor două catastrofe naționale Iskra BAEVA	155

Retorica politică și metafora istoriei: entelehia poetică a lui Hugo von Hofmannsthal în vremea sa	175
Gianfranco LONGO	
VARIA	203
Experiența politică, prezența în guvern și competența liderilor de partid din România	203
Raluca FĂRCAȘ	
Convingători în funcții publice? Opiniile românilor despre competența liderilor politici	229
Bettina MITRU	
Promisiuni sau acțiuni? Primul an în Parlament al partidului AUR	255
Andi-Nicolae ALUPEI	
Reflecții ale ideologiei politice în literatura de călătorie. George Călinescu și imaginea URSS, Kiev-Moscova-Leningrad Noiembrie 1946	283
Petre Florian DRĂGHICI	
Controversial Foreign Affairs in the Middle East – U.S. strategy regarding the Israeli – Palestinian conflict	297
Ghet ANIS I. S.	
RECENZII	317
Sabin Drăguliu - Tratatul de la Trianon și Destinul României Mari	317
Enache TUȘA	
Note despre autori	325
Instrucțiuni pentru autori	335
Instructions to authors	338

FASCISM ȘI FASCISME

Fascismul mussolinian – un totalitarism *sui generis*

[Mussolini's fascism – a *sui generis* totalitarianism]

Mihai MILCA

Abstract: *The emergence and rise of the fascist movement in Italy, against the background of a major economic, social and political crisis, marked, through the trend generated in the history of the 20th century, structural mutations and ample reverberations in the ideological debates. The fascist phenomenon thus acquired generic connotations and a claimed, if not ascribed, identity designated as "totalitarian". Historiography, social sciences and, above all, political science faced a laborious and difficult mission, in elucidating the totalitarian "experiment" that exceeded the limits of national and conjunctural conditions. Totalitarianism is not just a concept or a historically recorded political regime, but rather a "syndrome", a "disease" from which humanity has unfortunately not recovered.*

Keywords: *fascism, totalitarianism, fascist movement, fascist regime, statolatry.*

Historia magistra vitae est. Această sentință ilustră ce a intrat în patrimoniul spiritual al unei civilizații bântuite de atâtea spectre terifiante și traumatizante, cataclisme naturale și nenorociri provocate de oamenii înșiși (războaie devastatoare și masacre frizând genocidul, tiranii și răzvrătiri ce au adus cu ele cortegii de victime vinovate și nevinovate, silnicii religioase și panideologii înrobitoare și mistificante) se dovedește în raport cu un „secol al extremelor”, stigmatizat și demonizat prin recurența răului absolut, secolul al XX-lea, un adagiu ce poate părea neavenit, irelevant și

inoperant. Mai poate sugera acesta că înțelegerea trecutului este o garanție și o preeminentă condiție constitutivă a actului de cunoaștere a istoriei, a realităților sociale și politice, atâta vreme cât există o frontieră fluidă între universul reprezentărilor nebuloase și distorsionate emoțional ale faptelor trăite în implacabilitatea lor și sedimentările raționalizate adjudecate în conștiința critică *post factum*, teaurizată în tratate, studii voluminoase și docte, colecții de documente, biblioteci, arhive și spații muzeistice amenajate potrivit unor criterii anume?

Nu puține constatări ocazionale și false identificări, etichetări peremptorii și enunțuri exclusiviste, devenite clișee contagioase, cu putere de circulație *tout azimuth*, au evidențiat o stranie metamorfoză și o infiltrație insidioasă în câmpul analizelor conceptuale, al paradigmelor și tipologiilor, al teoretizărilor de rang mediu, al generalizărilor doctrinare cu pretenții de științificitate. Judecățile existențiale au lăsat locul, prin transfer ilicit, unor valorizări severe și indubitabile. Evenimentele disparate sau congruente, faptele, fenomenele, procesele derulate cândva au fost examinate fie cu lupa, fie cu luneta, au fost hipertrofiate sau reduse la dimensiuni miniaturale, cauționate sau incriminate, vizualizate ostentativ sau ocultate, exonerate de implicații sau supuse oprobriului și condamnării morale, fără drept de apel, astfel încât reducționismul ideologic, simplificările comode și certitudinile convenționale au câștigat teren în detrimentul demersului cognitiv *sine ira et studio*. Este și „destinul” unor termeni aflați în uz curent care au dobândit o funcție cumulativă, generică, o destinație programată, discreționară și o „instrumentalizare” cu efecte în măsură să paraziteze exercițiul de reflecție integrator și explicativ arondat unui areal epistemic ce trebuia protejat de pseudo-delimiteări pretins categorice, etern valabile dar factive. Acești termeni s-au erijat în „busole” conceptuale ce nu au reușit decât să se transforme într-un sofisticat „pat al lui Procust” care se auto-ignoră cu aroganță. Fascismul, co-

munismul, totalitarismul par să fi suferit o astfel de transfigurare, acaparând atenția publică alimentând însă, prin ricoșeu și combustia unor prestații în spațiul eterat al istoriografiei, științei politice, criticii ideologiilor. Unele dintre acestea au beneficiat chiar de notorietate și și-au arogat ambiții auctoriale, neo-scolastice, intimidante pentru alți căutători ai adevărului adevărat.

Suficiența unor asemenea judecăți evaluative, „antemergătoare”, nu face astfel decât să obstaculeze reconstituirea exactă, sobră, a circumstanțelor istorice, a succesiunilor și contextelor evenimentiale, a cauzalităților multiple și a factorilor întrepătrunși, a ceea ce a fost să fie, efectiv, atunci când protagoniștii unei epoci au acționat, forțând logica lucrurilor sau supunându-se unor supra-determinări atunci când anumiți actori colectivi au interacționat, s-au confruntat, învingând sau fiind înfrânți, într-un joc hazardat și inexorabil al istoriei.

Dacă e să ne referim la fascism vom constata că în pofida unei supra-abundențe de contribuții exegetice și referințe bibliografice, fenomenul ca atare rămâne încă enigmatic și indescifrabil, cu multiple fațete obscure atunci când nu este creditabil a reprezenta un epifenomen „o secreție contingentă și extremă a altor fenomene”, dacă nu cumva o paranteză „patologică” deghizată îndărătul unui substituit terminologic la originea căruia a contribuit: „totalitarismul”¹.

Emilio Gentile, un reputat istoric al fascismului italian, avansează o definiție pertinentă a acestuia sem-

nalând totodată și impedimentele ce au grevat asupra dezbaterii dezinhibate privind natura, originea și semnificația intrinsecă, antumă și postumă, a fenomenului ce rămâne încă a fi apropiată și pe deplin înțeleasă nu doar de către cei mulți ci și de către privilegiații cercetători ai acestei problematice spinoase. „Fascismul – pretinde Gentile – este un fenomen politic modern, naționalist și revoluționar, antiliberal și antimarxist organizat într-un partid-miliție, cu o concepție totalitară a politicii și a Statului, cu o ideologie activistă și antiteoretică, cu un fundament mitic, viril și antihedonist, sacralizată ca religie laică ce afirmă primatul absolut al națiunii, înțeleasă ca o comunitate organică etnic omogenă, ierarhic organizată într-un stat corporativ, cu o vocație beligerantă a politicii de măreție, de putere și de cucerire ținând crearea unei noi ordini și a unei noi civilizații”².

Evocând anumite tentative istoriografice de „de-fascizare” a fascismului prin „mussolinizarea” acestuia, Emilio Gentile consideră că o astfel de operațiune nu poate face abstracție de resortul totalitar al fascismului mussolinian care reprezintă o cale tipic italiană spre totalitarism. Gentile invocă *pro causa sui* un alt analist al fenomenului fascist din anii '30 ai secolului trecut, Angelo Tasca, ex-lider al Partidului Comunist Italian, devenit un impenitent apostat și ulterior un adversar al regimurilor totalitare de tip comunist care, în cartea sa apărută în 1938, proceda la o veritabilă „țâietură epistemologică” (ca să

preluăm formula consacrată a lui Althusser) în cercetarea profundă și antidogmatică a unei realități complexe politice, sociale, culturale și economice în dinamică, metamorfozată în regim totalitar. Un regim încă imperfect, care nu poate fi definit decât în procesualitatea sa istorică, fără a face recurs la identificări pernicioase și sterile. „A defini fascismul înainte de toate este a-i scrie istoria [...] o teorie a fascismului nu poate decurge decât din studiul tuturor formelor de fascism larvare sau deschise, reprimare sau triumfătoare: întrucât sunt mai multe specii de fascism, fiecare dintre ele presupune tendințe multiple și uneori contradictorii ce pot evolua până la a fi schimbate unele dintre trăsăturile fundamentale. A defini fascismul înseamnă a-l surprinde în această devenire, a reține «diferența sa specifică» într-o țară determinată, într-o anumită epocă”³. Nici recursul la o paralelă cu episoadele de cezarism sau bonapartism, nici cantonarea într-o factologie secvențială căreia i se conferă o cauzalitate de tipul *post hoc ergo propter hoc* nu pot fi acreditate ca strategii explicative în cazul fascismului italian, cel puțin în primii ani de ascensiune, întrucât acestea nu iau în seamă multitudinea determinațiilor istorice, sociale, economice și culturale care sunt întrepătrunse, difuze, eclipsate de acțiuni, luări de poziție disparate și discordante, ce-și relevă importanța sau înrâurirea în timp ori din contră se dovedesc superflue, ne semnificative, omisibile, anecdotice. Fascismul ca termen ge-

neric a devenit și frecventabil când mișcarea, partidul fascist, și regimul totalitar revendicat și implementat apoi prin mutații și extensii succesive s-au erijat în model de cucerire și monopolizare a puterii politice care să fie exportat și imitat cu inerente variații. „Fascismul generic” poate fi privit *mutatis mutandis* ca un prototip conceptual, subsumându-se în felul său „tipului ideal” („ideal-tipului”) propus de sociologul german Max Weber ca modalitate de a accede la sensul ascuns al problemelor modernității, în condițiile „raționalizării” societății europene, „dezvrăjirii” sistemelor de idei, practicilor religioase și acțiunilor orientate către anumite scopuri „instrumentalizate” și hiperbolizate.

Emilio Gentile, anterior invocat, surprindea cu acuitate confluențele și controversele din câmpul istoriografiei contemporane a fascismului în interiorul căreia se detașează „fascismele paradigmaticе” (fascismul mussolinian și nazismul hitlerist) în jurul cărora gravitează diverse forme și formule de fascism imitative sau cu ambiții autonome și de originalitate („protofascisme”, „parafascisme”, „pseudo-fascisme”, „regimuri fascistoide”)⁴.

Prin anumite caracteristici originale fascismul italian nu poate fi considerat decât cu îndreptățite rezerve de rigoare, prin anumite elemente genetice, drept „matricea” ereditară a fascismelor ce iau fost „imputate”, „ipotecate”. În ceea ce privește revendicarea în premieră a caracterului indubitabil totalitar al statului fascist,

pe care Mussolini l-a proclamat cu binecunoscuta-i sentențiozitate se impun, fără îndoială, câteva precizări preliminare. În 1925, când „Ducele” fascist se grăbea să rezume un dezi-derat și cursul ineluctabil al procesului de constituire al regimului totalitar în Italia, el afirma ritos: „Totul în Stat, nimic în afara Statului, nimic împotriva Statului”, pentru ca în 1927 să accentueze că „partidul conduce cu arma în mână regimul totalitar”⁵. Fascismul și-a asumat astfel o vocație și o funcție primordial totalitară ca un răspuns la criza prelungită a statului liberal și la pericolul revoluției bolșevizante dar și ca obsesie parțial mărturisită a finalizării unui proiect de edificare a statului unitar național italian pe care *Risorgimento*-ul îl declanșase fără a-l desăvârși, un obiectiv restant și căruia Mussolini și doctrinarii ce-i împărtășeau viziunea îi atribuiă conotații hipertrofiate, amintind de grandilocvența imperială romană.

De la începuturile sale, imediat după încheierea primei conflagrații mondiale și încercarea de „înmănunchiere” a fasciilor turbulente, exercitându-și pușeele de violență cu orice ocazie pe fondul unei „brutalizări” a societății europene în țările învinse dar și în cele nemulțumite de beneficiile teritoriale sau de altă natură dobândite în urma Congresului de Pace de la Paris, de care amintea George L. Mosse, fascismul părea să dea curs unei revolte față de un stat liberal debilitat în care tendințele plutocratice ale clasei politice, ale burgheziei industriale, financiare și

aristocrației latifundiare se manifestau cu ostentație sfidătoare și egoism netemperat. Perioada de conflicte social-economice și ciocniri de clasă, cunoscută sub numele de „Biennio Rosso/Bienala Roșie”, soldată cu greve și ocuparea fabricilor de către lucrători, înfruntări acerbe și represalii punitive între formațiuni paramilitare ale dreptei conservatoare și proletariatul urban și agricol, a constituit „patul germinativ” al situației în care squadriștii fasciști s-au dovedit nu doar extrem de agresivi ci și omniprezenți, suplinind reacția autorităților și conlucrând cu organele represive ale statului în lupta împotriva bolșevizării Italiei, contra comunismului și democrației politice liberale permisive. Mussolini, cândva inflammat agitator socialist, migrat spre tabăra naționalismului intervenționist de partea Antantei la începutul războiului a conștientizat în anii 1918-1919 șansa istorică de a se situa tocmai pe traiectul pe care societatea peninsulară se înscrisese, un traiect al frustrării, după o „victorie mutilată” care văduvea Italia de teritorii promise și meritate în virtutea unor așteptări iredentiste. Această direcție era cea potrivit căreia statul amenințat trebuia să consimtă a fi însuși complicele mișcării fasciste pe cale de a-l captura. La 30 octombrie 1922, după câțiva ani de criză economică, socială și politică, pe fundalul unui război civil endemic în care fasciile și unitățile de *arditi* exercitaseră un climat cotidian de teroare și violență dezlănțuită, Benito Mussolini a forțat șantajul suprem insurecțional: „Mar-

șul asupra Romei” și a obținut, cu concursul armatei, regelui și al clasei politice paralizate de perspectiva apocaliptică a unei revoluții după model bolșevic să fie numit președinte al Consiliului de Miniștrii, chiar dacă fasciștii erau flancați strategic și de reprezentanții altor partide. O investitură la cârma guvernului susceptibilă de a fi cumva „legală și salutară” și care în universul imaginar al elitelor italiene, saturat de tactici și stratageme politicianiste, putea să pară o opțiune menită să țină în frâu impetuoșitatea oportunistului Mussolini, un personaj de prim plan al scenei publice în care *quid pro quo*-urile se succedau cu repeziciune și care ca lider și ca tribun demagogic prezenta un înalt grad de pericolozitate. Mussolini și fasciile sale combatante se ofereau astfel, nici mai mult nici mai puțin decât în postura de salvatori ai unei ordini amenințate de infernul haosului revoluționar, garanți ai unui purgatoriu provizoriu spre o societate care să își afle sinele colectiv și grandoarea.

Istoricii contemporani evenimentelor, admiratori ai fasciștilor sau adversari inclementi ai fascismului au evidențiat în evaluarea momentului politic al preluării puterii de către Mussolini o serie de similitudini în ceea ce privește contextualizarea raporturilor de forțe, ezitățile și inadecvările reacțiilor instituționale, pactizările vinovate și cecitatea celor ce ar fi trebuit să anticipeze riscurile unei complacențe conjuncturale cu efecte ce aveau să ducă la subordona-rea ulterioară a aparatului de stat, a

opinie publice, unui experiment autocratic cu valențe totalitare⁶.

Artizanii experimentului fascist implicați în cursul istoric al genezei și ascensiunii fascismului în Italia anilor '20-'30 ai secolului al XX-lea s-au identificat cu caracteristicile totalitare ale unei mișcări expansive, care uzând de violență, teroare, intimidare și reprimare a formațiunilor politice adverse a cucerit atât puterea executivă cât și pe cea legislativă, în cele din urmă subordonându-și aparatul administrativ și instaurând un regim aparte, diferit de tradiția statornicită a formelor de guvernământ; un regim al dominației și controlului societății, aspirând să activeze, să mobilizeze *toate* resursele materiale și umane, reglementând *toate* sectoarele, activitatea *tuturor* instituțiilor și entităților birocratice, *toate* aspectele vieții indivizilor și grupurilor umane inclusiv cele ținând de sfera privată sau familială. Conștientizarea virtuților și defectelor unui atare totalitarism de către ideologii și istoriografii seduși de dinamismul fascismului a furnizat acestuia din urmă un element nu doar de ordin identitar, ci și aura heraldică, de care regimul fascist avea nevoie spre a se delimita de toate celelalte forme de guvernământ precedente sau cu care, în epocă, se confrunta.

Pe de altă parte criticii regimului, militanții antifasciști de diverse orientări politice și ideologice, evidențiind propensiunile și manifestările dictatoriale duse până la extrem de către Mussolini și adepții săi, aveau în vedere și anumite obi-

ective pragmatice chiar supuse unor rigori propagandistico-manipulative de natură să discrediteze, să submineze regimul fascist văzut ca o întru-chipare a răului suprem, un regim toxic, eminentemente criminal, nefast.

Luigi Salvatorelli oferă încă din 1922 într-un articol din gazeta *La Stampa* o mostră edificatoare, irecuzabilă, în această privință:

„Fascismul este o mișcare care tinde prin toate mijloacele să pună stăpânire pe Stat și pe întreaga viață națională pentru a-și institui dictatura sa absolută și unică. Mijlocul esențial pentru a reuși este, în programul și în spiritul șefilor săi și ai celor ce-i urmează, completa suprimare a tuturor libertăților constituționale publice și private, ceea ce înseamnă distrugerea Statului și a întregii opere liberale a Risorgimento-ului italian. Când dictatura se va fi stabilit astfel încât nicio instituție nu ar putea exista, niciun act nu se va înfăptui, niciun cuvânt nu va putea fi rostit fără o totală dedicație și obediență în raport cu fascismul, atunci acesta ar fi dispus să suspende utilizarea violenței, nemaivând alt obiectiv de atins, rezervându-și mereu dreptul de a recurge la ea la primul semn de reînnoită rezistență”⁷.

Giorgio Amendola, un alt publicist liberal antifascist, care a utilizat termenul de „totalitar” pentru a demasca anumite prevederi ale „noului” sistem electoral introdus de guvernul Mussolini prin așa-zisa „Lege Acerbo”, accentua intenția manifestă a fascismului de a deveni o religie laică, totală, exclusivistă și intolerantă. „Fascismul nu a ținut atât să

guverneze Italia, cât mai ales să monopolizeze controlul conștiinței italiene. Nu îi ajunge posesia puterii: vrea posesia conștiinței private a tuturor cetățenilor, vrea «convertirea» italie- nilor [...] fascismul are pretenția de a fi o religie»⁸.

Luigi Sturzo, liderul Partidului Popular Italian, partid ce a fost antecesorul democrației creștine, analizând multiplele aspecte de întărire a autorității exercitate de către partidul fascist la nivelul organelor Statului, la nivelul administrației, vieții parlamentare, structurilor economice, sindicatelor, cultelor religioase și opiniei publice în întregul ei, constata:

„Centralizarea etatică și monopolul partidului s-au unit strâns pentru a supune toate instituțiile sau organisme autonome într-o strictă obediență [...]. Această tendință a fost numită «totalitară» pentru că fascismul devenit fascism-naționalist, declara că se confundă cu patria, fiind totul, având toate drepturile, toată puterea, toată forța; restul țării nefiind nimic, neavând decât datorii în postura de guvernați»⁹.

Comentând situația creată în urma asasinării lui Matteotti și greva „secesionistă” parlamentară cunoscută sub sintagma „Aventin” care a marcat spulberarea puterii legislative înseși de către un Mussolini ce nu mai avea în fața sa nicio opreliște instituțională care să-i contracareze pornirea irepresibilă spre dictatura totală, Luigi Sturzo conchide că:

„Fascismul, tot astfel, a fost constrâns de a se arăta așa cum este, cu intransigența sa, cu intoleranța, cu tendința

sa «totalitară». A fost forțat să-și spoarească centralizarea politică și economică de a suprima toate manifestările de opinie liberă și de a transfera toate puterile Statului unui singur om și clanului său.»¹⁰

Chiar dacă pașantul acțional al mișcării fasciste și omniprezența în teritoriu a partidului fascist păreau să susțină ideea unui sistem totalitar *in statu nascendi*, expansiv, irezistibil, copleșitor, după înscăunarea lui Mussolini la cârma guvernului, Italia a fost teatrul unor desfășurări de forțe care nu erau doar efectul unei ideologii pragmatice sau al unui program politic ofensiv ideologizat de fascizare totală și implacabilă. Gaetano Salvemini reușea să descifreze o conexiune organică între aparatul propagandistic și cel represiv al regimului în cadrul căreia statul corporatist și cel polițienesc conlucrau și coabitau, partidul fascist fiind un releu și o componentă indispensabilă a sistemului de putere statală după înlăturarea elementelor sale anarhice, violente și cu neostoită energie distructiv-revoluționară, care fuseseră utile în anii de criză și în ascensiunea mișcării „cămășilor negre”. S-a creat astfel o coaliție între marii proprietari, bancheri, birocrați care constituiau o oligarhie economică și administrativă a sistemului fascist și oligarhia politică de factură partidistă, în frunte cu Mussolini ce deținea pârghiile dictaturii. Între aceste centre de putere oligarhică nu au întârziat să apară contradicții ce au fost parțial surmontate prin adoptarea unei legislații „fascistissime” ce a sanctificat

controlul asupra administrației publice și țării în general. Salvemini trăgea concluzia că Mussolini reușise printr-o „inginerie” politică să calibreze partidul fascist prin birocrăția statală și aparatul administrativ prin „fascizare”:

„Capitaliștii propriu-zisi – marii industriași, latifundiarii și clasele superioare de profesioniști – nu ar fi putut supraviețui în Italia dacă masele compuse din clasa burgheză și mic-burgheză n-ar fi fost supuse nu mai puțin de către trei birocrații: ofițerii armatei regulate, funcționarii publici și funcționarii partidului fascist”¹¹.

Toate aceste comentarii provenind cu precădere din tabăra adversarilor fascismului mussolinian nu pot face abstracție de cronologia și dinamica acestui fenomen care nu se originează, decât parțial într-o genealogie cezarico-bonapartistă care s-a manifestat inițial într-o tradiție partidistă adulterată, prin avansuri și reculuri de tactici pervertite, militaristo-populiste, naționaliste, antiplutocratice, antisocialiste și anticomuniste, fără a menaja liberalismul aflat în derivă și decreptitudine, pentru a se revendica de la o etapă la alta ca vector al unei religii secularizate – doctrina fascistă –, posedată însă de o mistică a statului-forțe, o „statolatricie” insuflată până la sațietate indivizilor masificați, având nu drepturi ci numai obligații impuse cărora trebuie să li se consacre cu necesitate, entuziast și fără alternativă.

Predispozițiile și manifestările totalitare ale fascismului italian sunt însă dificil de a fi hipostaziate și su-

pralitate într-o perspectivă ideologică actualizată a totalitarismului / totalitarismelor secolului al XX-lea, în care național-socialismul german și comunismul sovietic, de tip stalinist, au ocupat prim-planul atenției. Renzo De Felice, un nume de referință majoră în istoriografia fascismului italian care a făcut reconstituirea carierei politice a lui Benito Mussolini (vezi pertinenta și covârșitoarea biografie a acestui stupefiant și deconcertant politician, oportunist, lider socialist și al unui partid atipic de extremă agresivitate, șef de guvern ajuns dictator și emfatic actor pe scena internațională), s-a arătat sceptic în ceea ce privește capacitatea euristică a conceptului de totalitarism de a furniza beneficii semnificative în studierea fascismului și înțelegerea aspectelor sale complexe și contradictorii dincolo de ambiguitățile și capcanele generice ale unui termen ce s-a avansat ca un veritabil *passé par tout*.

„În primul rând – susține De Felice – a defini formele de putere caracteristice ale totalitarismului și a constata absența sau prezența limitată în regimurile de netăgăduit fasciste sau din contră, prezența afirmată în regiunile complet diferite unele de altele, nu servește din punct de vedere istoric la nimic sau aproape la nimic [...] În al doilea rând, mărunțul aport pozitiv pe care introducerea conceptului de totalitarism ni l-a putut da (de exemplu atenția arătată formelor de putere ce a permis să se arate diferențele adesea radicale între diverse regimuri fasciste și existența

acelorași forme în regimuri adesea foarte diferite) a fost plătită prin formularea unei a nu știu câta interpretări unilaterale a fascismului, care, în plus, a sfârșit prin a dobândi conotații evident ideologico-politice, chiar filosofice; toate acestea nu ne ajută cu certitudine a înțelege mai bine realitatea fascismului «istoric», dintre cele două războaie mondiale, nici în general evenimente ale secolului nostru¹².

Cu toate acestea tentația multor istoriografi și comentatori ai evenimentelor interbelice de a aplica regimurilor politice autoritare, dictaturilor moderne anumite scheme descriptive și explicative convenabile în funcție de anumite premise și axiome ideologice în măsură să privilegieze dincolo de „fiziologia” și condiția identitară a fascismului în epoca sa, o teologie canonică a unui totalitarism compozit pretins omogen și inconturabil, a devenit irepresibilă odată cu perioada Războiului Rece, văzută astfel ca o confruntare ireconciliabilă și totală între democrație și totalitarism.

Renzo De Felice consideră că în cazul Italiei se poate vorbi de o „instaurare progresivă a totalitarismului”, fascismul mussolinian nereușind decât spre final să aproximeze modelul totalitar care era nedesăvârșit și în anumite privințe un obiect de imitație după realizarea Axei cu Germania hitleristă și transformarea *Duceului*, într-un secundant al *Führerului* și în cele din urmă într-un jalic vasal.

„Astfel, pentru a defini poziția noastră față de teoria «totalitarismului», este suficient să spunem doar că suntem de acord cu afirmațiile lui G. L. Mosse (istoric al nazismului, cunoscut și prin studiile asupra rasismului, antisemitismului și naționalismului în Europa, nota ns.) în lucrarea sa *Intervista sul Nazismo*. Reamintim totuși marile linii ale acestei teorii: mai întâi pentru a arăta că partizanii săi cei mai bine înarmați istoricește au ajuns să conchidă fie ca H. Arendt că până în 1938 cel puțin, regimul fascist nu a fost un veritabil regim totalitar, ci mai curând o «banală dictatură naționalistă, născută din dificultățile unei democrații pluripartite», fie ca D. Fisichella că a fost un «totalitarism neizbutit, ratat», de clasat în ultimă analiză printre ceea ce Fisichella însuși numea «regimuri autoritare de mobilizare»: în fine pentru a explica deci, că dacă utilizăm termenul «totalitar» vorbind de regimul fascist, nu este pentru că noi aderăm la teoria «totalitarismului» ci pentru că fascismul însuși folosea adjectivul «totalitar» în legătură cu concepția Statului și deci cu regimul ce decurgea din aceasta”¹³.

De Felice este în principiu de acord cu Franz Neumann, un politolog german, aplecat asupra problematicii totalitarismului potrivit căruia în regimurile totalitare există un primat al politicului în raport cu celelalte domenii și sectoare ale vieții sociale, în primul rând fiind vorba de o subordonare a economicului și de o posesie neîmpărțită a instrumentelor de putere, fie ele materiale, psi-

hologice, culturale astfel încât nicio schimbare „revoluționară” nu poate pleca de la clasa conducătoare și nici de la aparatul politic care sunt roțițele ale sistemului totalitar cu funcții de execuție specializate, strict controlate. Chiar dacă Italia fascistă învedera un tip de regim totalitar, în curs de implementare, el nu se deosebea fundamental de cel nazist sau de cel stalinist decât poate prin dimensiunile și intensitatea terorii în masă înregistrând cote mai mici decât în anii ascensiunii mișcării și a represiei împotriva formațiunilor și forțelor antifasciste și prin absența unui sistem concentraționar genocidar (KZ-urile naziste și gulagul NKVD-ist sovietic).

Mussolini ajunsese la putere grație unui compromis cu vechile clase dominante din epoca liberalismului italian aflat în decadentă și degringoladă. Apoi concepția sa despre statul totalitar prezenta anumite caracteristici proprii, genuine, neîmprumutate, inconfundabile, particularizante. Statul de drept nu a fost înlocuit cu totul de un stat polițienesc și nici nu s-a instituit un control totalitar al partidului fascist asupra Statului, ci s-a realizat o concentrare absolută a puterii în Stat și o politizare totală a societății, tinzând să elimine orice distincție între Stat și societatea civilă (în sens hegelian). De unde și tendința afirmată retoric doar grevată de intermitențe și replieri tactice episodice de accentuare a caracterului totalitar al regimului, punându-se în valoare natura sa inalienabilă fascistă, de extindere a puterii în detri-

mentul componentei tradiționale, fidele instituției monarhice (ex. armata)¹⁴.

Raymond Aron, în lucrarea sa de căpătâi cu valoare de pionierat în analiza comparativă a sistemelor constituționalist-pluraliste și a celor de tip totalitar, opera la rândul său anumite delimitări nuanțate care plasau Italia fascistă într-o poziție întrucâtva ex-centrică în raport cu Germania nazistă și Uniunea Sovietică din anii „Marii Terori”. Deși Italia avea un regim în care partidul unic se identifica cu statul atotputernic, omniprezent, ea nu a cunoscut nici proliferarea ideologică sufocantă nici fenomene conexe totalitarismului comparabile marilor epurări staliniste din anii '30 ai veacului trecut, nici excesele hiper-criminale ce au precedat sfârșitul regimului hitlerist. Aron înclină să creadă că:

„Regimurile nu au devenit totalitare printr-un fel de antrenare progresivă, ci plecând de la o intenție originală (bizară, nota ns.), voința de a transforma fundamental ordinea existentă în funcție de o ideologie. Trăsăturile comune ale partidelor revoluționare care au deșuscat în totalitarism sunt amploarea ambițiilor, radicalismul atitudinilor și extremismul mijloacelor”¹⁵.

Raportarea fascismului italian la paradigma doctrinară totalitară în perioada postbelică, departe de a fi produs clarificările și certitudinile necesare, așteptate și acceptabile cu diferențierile de rigoare inerente ținând de opțiunile și pozițiile revendi-